

structure of the tolerance phenomenon: sensual and dispositional. Five levels of ethnic tolerance were considered. Tolerance is associated with the resistance to the effects of the individual environment of weakening response to some unfavorable factors, such as negative effects of interpersonal business activities by reducing sensitivity. The inevitable difficulties are revealed to accompany any interaction between people that carry different national and cultural spaces. Particularly relevant are the difficulties in manifestations of intolerance towards people who speak other languages, have different religious beliefs or other social democratic values. Those are the difficulties caused by speakers of other national and cultural spaces. Particularly sensitive to the issue of ethnic tolerance are college students. Expansion of international contacts and signing international agreement in the field of education has gradually led to an increase in foreign students studying in local universities. The main approaches to the ethnic tolerance study were signified on the ground of theoretical generalization.

Keywords: tolerance, ethnic tolerance, ethnically tolerant personality, ethnic identity, ethnic prejudice.

Отримано: 28.01.2013 р.

УДК 159.922 + 165. 24

О.М.Лозова

Структура самоствавлення майбутніх психологів як основа конструювання образу світу професії

Професійну самосвідомість розглянуто в контексті життєконструювання особистості, як основу її професійного розвитку та конструювання образу світу професії. Останній потрактовано як фактор, що опосередковує собою взаємозалежність індивіда з професійно визначеним зовнішнім світом. Образ світу професії вбирає в себе операціональні моделі суб'єктів професійної діяльності, предмет, процес праці, образ Я самого працівника.

Здатність до життєконструювання у професії спирається на стійкі уявлення про власні професійні, соціальні, психологічні й моральні якості. Однією з актуальних соціальних практик є професіоналізація студентів, при цьому позитивне самоствавлення передумовою успішного життєконструювання особистості у професії. Означені феномени досліджувалися у студентів психологічних спеціальностей як окрема систе-

ма смислів – суб'єктивна семантика професійної свідомості, яка перебуває у стадії свого формування.

Констатовано, що студенти-майбутні психологи виявляють позитивне самоствалення, аутосимпатію та самоінтерес, екстрапунітивність, низький рівень самокерівництва, самоповаги та самовпевненості, острах негативної оцінки. В цілому, виявлено нестійкість позитивного самоствалення студентів, його високу диференційованість та вибірковість.

Ключові слова: образ світу професії, життєконструювання, самоствалення, студенти.

Профессиональное самосознание рассматривается в контексте жизнеконструирования личности, как основа её профессионального развития и конструирования образа мира профессии. Последний истолкован как фактор, который опосредует собой взаимозависимость индивида с профессионально заданным внешним миром. Образ мира профессии вбирает в себя операциональные модели субъектов профессиональной деятельности, предмет, процесс труда, образ «Я» самого работника.

Способность к жизнеконструированию в профессии опирается на устойчивые представления субъекта о своих профессиональных, социальных, психологических и моральных качествах. Одной из актуальных социальных практик является профессионализация студентов, при этом положительное самоотношение выступает предпосылкой успешного жизнеконструирования личности в профессии. Указанные феномены исследовались у студентов психологических специальностей как отдельная система смыслов – суб'єктивна семантика професійного свідомості, переживаючого стадію свого формування.

Констатовано, що студенти-будущие психологи проявляют положительное самоотношение, аутосимпатію и самоінтерес, екстрапунітивність, низький рівень саморуководства, самоуваження и самоуверенности, боязнь негативной оценки. В целом, выявлена неустойчивость положительного самоотношения студентов, его высокая дифференцированность и избирательность.

Ключевые слова: образ мира профессии, жизнеконструирование, самоотношение, студенты.

Постановка проблеми. Професія психолога на теренах України з кожним роком дедалі більше набуває популярності, завдяки чому все частіше стає предметом суспільного обговорення. При цьому далеко не завжди інформація, якою оперує громадська думка, відповідає дійсності: існує чимало стереотипних уявлень стосовно представників професійної спільноти психологів. Уявлення про професію існують і серед самих психологів.

Професійні уявлення стосовно майбутньої професії мають велике значення для студентської молоді, що опановує фах. Ці уявлення стосуються змісту майбутньої професійної діяльності,

професійно важливих якостей особистості, вони формують професійну ідентифікацію, на їхньому базисі формується професійна самосвідомість особистості.

Аналіз останніх досліджень. У психологічному поняттєвому просторі професійна діяльність розглядається як основа пізнавально-перетворювального ставлення людини до життя [8; 9; 10]. Будучи доцільною діяльністю, праця являє собою цілісну систему розумових і фізичних операцій, що розкривається у таких моментах: у меті самої доцільної діяльності, предметі, засобах та результаті розумової чи практичної діяльності. Перетворюючи предмети в процесі професійної діяльності, людина осягає їхні закономірності, засвоює логіку їхнього буття. Свідомість і праця, отже, споконвічно пов'язані між собою. «Усвідомлення предмета праці – це невід'ємний її ідеальний компонент: у ньому воно зароджується і розвивається, у ньому ж воно втілюється й об'єктивується. Те, що у свідомості виступає як образ, у праці об'єктивується як матеріалізована форма», – зазначає В.О. Зайчук [6, с.17].

Професійна самосвідомість містить у собі стійкі уявлення про певну професійну, соціальну, психологічну й моральну ідентичність членів групи (співтовариства), про її властивості як цілого. Саме в професійній самосвідомості викристалізовується усвідомлення спільності інтересів, формуються й функціонують механізми соціально-психологічної консолідації групи й підтримки стабільності її соціального статусу [14]. Так, Е.Ф. Зеєр нап'ямую пов'язує рівень розвитку професійної самосвідомості з належністю до певної професії і включає до самосвідомості образ майбутньої професії, реального та ідеального «Я». «Вибір професійного шляху мотивує постановку тих чи інших професійних і життєвих цілей. Важливого значення набуває соціально-професійна позиція оптанта, головними складовими якої є смислотвірні мотиви, ціннісні орієнтації та значеннєві установки. Образ професії як когнітивно-емоційне утворення служить мотивуючим фактором оцінки себе. Отже, самооцінка виступає внутрішнім побудником зіставлення минулого (знань і досвіду), сьогодення (переживань «Я») і майбутнього (мети)», – зазначає Е.Ф. Зеєр [7, с. 217].

У контексті життєконструювання особистості професійна самосвідомість виступає основою професійного її розвитку, свідчить про ступінь прийняття обраної професії, є маркером визнання себе як професіонала. Позитивне самоприйняття допомагає суб'єктові конструктивно керувати своїм професійним станов-

ленням, свідомо обирати лінію професійного розвитку, спираючись на особисті та групові цінності [12]. Оптимальне самоставлення формує професійну ідентичність на підставі відповідності між індивідуальними і соціальними уявленнями про професію, про її значущість для суб'єкта [6; 14].

В усвідомленні своєї тотожності з професійним образом «Я» вбачають основу професійної ідентичності. Як зауважує В.О. Зайчук, «творче ставлення людини до предмета праці виявляється принципово можливим в акті праці, де саме потрібні «забуття свого Я», мобілізація волі і зусиль для розв'язання завдань, чітке усвідомлення умов і факторів, що впливають на результат діяльності» [6, с. 19], тобто за умов розвитку свідомості і самосвідомості.

Найважливішими феноменами професійної самосвідомості виступають операціональні моделі (образи) як суб'єктів професійної діяльності, так і самого процесу праці як цілісної системи, а також образ «Я» самого суб'єкта [3]. Взаємозалежність індивіда з професійно визначеним зовнішнім світом опосередковуються, зокрема, і професійним образом світу. Дійсно, професіонали, що сприймають професію як спосіб свого життя, набувають особливого бачення навколишнього світу, особливої його категоризації, особливого ставлення до ряду об'єктів, а іноді й особливих властивостей перцепції, що оптимізуються взаємодією з цими об'єктами. Такі професійні особливості відбиття об'єктів і ситуацій О.Ю. Артем'єва і Ю.Г. Вяткін назвали «світом професії» [2].

Світ професії, будучи груповим інваріантом суб'єктивного ставлення професіоналів до об'єктів, тісно пов'язаний із здатністю самого суб'єкта до життєконструювання (за Т.М. Титаренко [15]). Адже суб'єктивна модель світу професіонала формується у взаємодії зі специфічним об'єктом праці, залежить від способу участі в розподіленій праці, від типу ділового спілкування, від спрямованості навчального впливу при навчанні професії, тобто проходить той же шлях формування й зазнає впливу тих же формуючих факторів, що й система смислів – суб'єктивна семантика [1].

Як зазначає І.Б. Ханіна, із введенням конструкта «світ професії» дослідження професійної діяльності набули нової якості: з'явилася можливість 1) перейти від моделей дослідження «властивість – властивість» до моделей «структура – структура», в основі яких лежить категорія образу світу; 2) виділити основний типотвірний параметр і для диференціації людей за особистісним й евристичним статусом, і для диференціації професій за типами

їхньої внутрішньої структури [17]. В якості такого параметра виступає система відносин особистості до об'єктів світу.

Однак і досі поняття «світ професії» виступає нерозчленованою характеристикою психологічних особливостей професійної діяльності, його структура не розроблена. Попри те, що розпочате О.Ю. Артем'євою та Ю.Г. Вяткіним вивчення структури суб'єктивного досвіду у диференціальній професіології [2] дало цікаві результати, більшість існуючих сьогодні досліджень не відповідають на питання, яким же чином можна виміряти ставлення представника професії до об'єктів світу; як структуровано у свідомості фахівця образ його професії; який семантичний матеріал представлено в цьому образі. Особливо нечасто дана проблематика розробляється у царині професійної свідомості, яка лише формується, тобто у студентів.

Виклад основного матеріалу. Нами було продіагностовано студентів третього курсу спеціальності «практична психологія» Київського університету імені Бориса Грінченка та Національного лінгвістичного університету. Дослідження здійснювалося на вибірці третьокурсників, оскільки саме в цьому віці найактивніше складається образ світу майбутньої професії. Загальна кількість студентів, що взяли участь у дослідженні, становила 84 особи.

З метою вивчення когнітивного компонента професійної самосвідомості було використано модифіковану методичку семантичного диференціала Ч. Осгуда. Афективно-оцінний рівень професійної самосвідомості майбутніх психологів діагностувався із застосуванням тесту-опитувальника самоствавлення (В.В. Столін і С.Р. Пантилеева). Отримані дані піддавалися кількісному аналізу з подальшою їх якісною інтерпретацією і змістовим узагальненням. У даній статті наводимо лише результати діагностики структури самоствавлення студентів.

Найбільш помітний внесок у розробку проблематики самоствавлення людини внесли І.І. Чеснокова, В.В. Столін, С.Р. Пантилеев. Згідно з поглядами цих дослідників, афективно-оцінне ставлення до себе – це специфічний вид емоційних переживань, у яких відображається власне ставлення особистості до того, про що вона дізнається, що розуміє, відкриває стосовно самої себе. Це особистісне утворення, яке безпосередньо відображає суть «Я» для самого суб'єкта [10].

Самоствавлення особистості має складну архітектуру. В.В. Столін і С.Р. Пантилеев в основі макроструктури самоствавлення виділяють такі базові виміри: самоповага, аутосимпатію, самопрезирство і самоінтерес, кожне з яких має позитивний і негативний полюс.

Самоповага виступає як соціальний аспект оцінки, як нормативна самооцінка. Тут чітко фіксується оцінний компонент самоствавлення, що передбачає порівняння себе, своїх дій і вчинків з іншими, або ж внутрішнє обґрунтування, пояснення того, чому певні власні вчинки оцінюються позитивно, а інші – навпаки.

Аутосимпатія – уявлення про себе як самоцінності; це почуття, пов'язані з симпатією – неприязню, привабливістю – непривабливістю суб'єкта для самого себе.

Самопрезирство – емоційна незадоволеність, переживання розладу і неузгодженості власного «Я».

Самоінтерес відображає переживання внутрішньої дистанції, суб'єктивної близькості до об'єкта відносини.

Подальше дослідження В.В. Століна і С.Р. Панталеєва показали, що, крім зазначених базових вимірів складових самоствавлення, можна також виділити:

- очікування позитивного ставлення від інших – вагомість для суб'єкта позитивної думки про нього інших людей, особливо значущого оточення; схвалення його вчинків, поглядів і т.д.
- самоприйняття – безоцінне позитивне ставлення до себе, незважаючи на існуючі недоліки;
- самокерівництво, самопослідовність – відчуття керованості і підпорядкованості Я; здатність раціонально організувати свою поведінку;
- самозвинувачення – схильність звинувачувати себе у всіх невдачах. При високому рівні прояву має місце неадекватна інтрапунітивність, що іноді може набувати навіть агресивний характер і своєрідної «зловтіхи» над собою. При цьому спостерігається фаталістична приреченість, коли людина, приписуючи всі причини власних невдач лише собі, навіть не намагається щось змінити;
- саморозуміння – здатність розуміти, знаходити причини своїх психічних станів, дій і вчинків.

Зазначені виміри інтегруються у загальне позитивне або негативне ставлення до себе, інтегральне почуття «за» чи «проти» власного «Я».

Відповідно до запропонованої структури самоствавлення В.В. Століним і С.Р. Панталеєвим було розроблено опитувальник для діагностики цього феномена. Опитувальник складається з 57 пунктів, сформульованих у вигляді тверджень. Виділяється 12 шкал оцінювання: інтегральне почуття «за» чи «проти» власне «Я» випробуваного; самоповага; аутосимпатія; очікуване

ставлення від інших; самоінтерес; самовпевненість; ставлення інших; самоприйняття; самокерівництво, самопослідовність; самозвинувачення; самоінтерес; само розуміння.

Показник за кожною шкалою підраховується підсумовуванням збігів відповідей випробуваного з ключем. Кожне збіг оцінюється в один бал. По завершенні підрахунку сирі бали виражаються в одиницях накопичених частот і набувають відсоткове значення.

Як зазначає О.П. Грищук, даний опитувальник дає можливість визначити не лише загальний рівень емоційно-ціннісного ставлення до себе, але і дозволяє отримати дані щодо елементів його структури [4]. Отримані дані представлено у табл.1.

Таблиця 1

Результати діагностики самоставлення у майбутніх практичних психологів (n = 84)

№	Назва шкали	Ступінь вираженості показника (%)		
		Показник яскраво виражений	Показник виражений	Показник не виражений
1	За шкалою S (глобальне самоставлення)	85,71	14,28	0
2	Шкала I (самоповага)	42,85	21,43	35,71
3	Шкала II (аутосимпатія)	78,57	14,29	7,14
4	Шкала III (очікуване ставлення інших)	14,29	71,43	14,29
5	Шкала IV (самоінтерес)	78,57	21,43	0
6	Шкала 1 (самовпевненість)	35,71	57,14	7,14
7	Шкала 2 (ставлення інших)	50	14,29	35,71
8	Шкала 3 (самоприйняття)	71,43	14,29	14,49
9	Шкала 4 (самокерівництво, самопослідовність)	42,85	21,43	35,71
10	Шкала 5 (самозвинувачення)	14,29	7,14	78,57
11	Шкала 6 (самоінтерес)	71,43	28,57	0
12	Шкала 7 (саморозуміння)	50	21,43	28,57

Отримані результати свідчать про загальне позитивне самоставлення студентів-психологів: виявлено ціннісне ставлення до власного «Я», що характеризує респондентів як таких, що мають високий рівень самооцінки.

Шкали «самоповага», «аутосимпатія», «очікуване ставлення інших» та «самоінтерес» складають зміст глобального самоствавлення. Серед перелічених шкал у досліджуваних виявлені високі показники аутосимпатії та самоінтересу.

Водночас показники самоповаги, виявлені серед респондентів, порівняно з їх глобальним самоствавленням, перебувають у відносно низькому відсотковому співвідношенні.

Елемент структури самоствавлення «очікуване ставлення інших» має відносно низькі показники, що може свідчити про певне побоювання студентів негативного ставлення до себе з боку інших значущих осіб.

Здійснюючи аналіз показників самоствавлення за шкалами «самовпевненість», «ставлення інших», «самоприйняття», «самокерівництво», «самозвинувачення», «самоінтерес», «саморозуміння», маємо можливість простежити рівень готовності до конкретних дій стосовно свого «Я».

Ставлення до себе як до самостійної, вольової та надійної людини, якій є за що себе поважати, визначає шкала «самовпевненість». За цією шкалою виявлені невисокі значення, що можна інтерпретувати як нечітко виражену незалежність досліджуваних від зовнішніх впливів, зокрема, переживання стосовно сили власного «Я».

За шкалою «самоінтерес» отримано виразні дані, що є показником прагнення до самозмін, прагнення наблизитися до ідеального уявлення про себе. Такий результат вказує на те, що майбутні практичні психологи усвідомлюють наявність простору для досягнення успіху у професійній діяльності, для успішної самореалізації.

Наявність у респондентів почуття симпатії до себе, прийняття себе такими, якими вони є, зі своїми проблемами та недоліками, гармонію із внутрішніми спонуками виявляються високими показниками за шкалою «самоприйняття».

Виявлено середні показники за шкалою «саморозуміння», що відображає відчуття цінності власної особистості у сполученні з кризовістю юнацької самосвідомості.

Отримані низькі показники за шкалою «самокерівництво» треба інтерпретувати як відображення браку позитивного переживання власного «Я», цього внутрішнього стрижня, який інтегрує й організує особистість, діяльність та спілкування.

Шкала «ставлення інших», що виявляє уявлення студентів-психологів про те, якою мірою їх особистість (характер, діяльність) здатна викликати повагу, симпатію, схвалення і розуміння з боку інших, представлена середніми показниками.

Найнижчі показники серед шкал, які розкривають рівень конкретних дій стосовно свого «Я», має шкала «самозвинувачення», що свідчить про екстрапунітивність досліджуваних.

Висновки. Згідно з даними дослідження самоствавлення у студентів–майбутніх психологів зроблено висновок, що досліджувані мають загальне позитивне самоствавлення, ціннісне ставлення до власного «Я», у досліджуваних виявлені високі показники аутосимпатії та самоінтересу.

Середні показники самоінтересу та ставлення інших сполучаються з низьким самокерівництвом та екстрапунітивністю досліджуваних.

На фоні заниженої самоповаги та низької самовпевненості у студентів наявний страх того, що інші оцінюють їх негативно. Це може свідчити про нестійкість позитивного самоствавлення, його високу диференційованість та вибірковість.

Список використаних джерел

1. Артемьева Е.Ю. Основы психологии субъективной семантики /Е.Ю. Артемьева.– М.: Наука; Смысл, 1999.–350 с.
2. Артемьева Е.Ю. Психосемантические методы описания профессии / Е.Ю. Артемьева, Ю.Г. Вяткин // Вопросы психологии.– 1986.– № 3.– С.127–133.
3. Белова Е.И. Модель формирования профессионала нового типа как отражение его социального статуса / Е.И. Белова // Профессиональные сообщества и развитие интеграционных процессов между Россией и США : Тезисы Международной конференции.– Ижевск: Центр американистики; Удмуртский гос. ун-т.– С.69–72.
4. Грищук О.П. Оптимізація самоствавлення особистості в умовах навчальної діяльності / О.П. Грищук// Практична психологія та соціальна робота. –2000. – № 8. –С.19-25.
5. Дементий Л.И. Проблемы профессиональной идентичности и маргинальности в ситуации сознательной смены профессии (на примере получения второго высшего психологического образования / Л.И. Дементий // Известия Алтайского государственного университета –2009.– №2. – С. 48-53.
6. Зайчук В.О. Дидактичний аналіз процесу праці / В.О. Зайчук.– К.: Навчальна книга, 2003.–76 с.
7. Зеер Э.Ф. Психология профессий: учебное пособие для студентов вузов / Э.Ф. Зеер.– М. : Академический проект, 2006.– 336 с.
8. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения: Учебное пособие / Е.А. Климов. – М.: Академия, 2004.– 304 с.

9. Климов Е.А. Индивидуальный стиль деятельности / Климов Е.А. // Психология индивидуальных различий. Тексты / Под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, В.Я. Романова. – М.: Изд-во МГУ, 1982 – 278 с.
10. Общая психодиагностика / Под ред. А.А.Бодалева, В.В.Столина. – М.: МГУ, 1987. – 304 с.
11. Психологический словарь / Под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – 2-е изд., испр., и доп. – М.: Политиздат, 1984. – 494 с.
12. Радзімовська О.В. Професійна ідентичність особистості та її формування в юнацькому віці / О.В. Радзімовська // Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. – Вип. 5. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – С.390-399.
13. Романова Е. 99 популярных профессий. Психологический анализ и профессиограммы / Е. Романова. – СПб.: Питер, 2008. – 464 с.
14. Сторож О.В. Аналіз основних теоретико-методологічних підходів до вивчення і розвитку самосвідомості особистості / О.В. Сторож // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. – 2004. – Вип. 30. – С. 202–207.
15. Титаренко Т.М. Соціально-психологічні практики життєконструювання особистості / Т. М. Титаренко // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. – Т. II: Психологічна герменевтика. Вип. 7 / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. – Житомир: ЖДУ ім. І. Франка, 2011. – С .15–23.
16. Фонарев А.Р Развитие личности в процессе её профессионализации / А.Р. Фонарев // Вопросы психологии. – 2004 – № 6. – С. 72–83.
17. Ханина И.Б. К вопросу о профессиональной составляющей в структуре образа мира / И.Б. Ханина // Вестник Моск. ун-та. – Сер. 14, Психология. – 1990. – № 3. – С.42–56.

The professional consciousness is evaluated in the context of life-construction of personality as a basis of professional development and construction of professional world image. The last one was interpreted as a factor that mediates the interdependence of a given individual and a professionally defined external world. The professional world image

engulfs operational models of subjects of professional activities, the object of work, the process of work and a self-image of a worker.

Ability to perform a professional life-construction is based on perceptions of ones' own professional, social, psychological and moral qualities. One of the most acute social practices is a professionalization of students in which positive self-reference becomes the base of construction of professional individuality. These phenomena were studied as a stand-alone system of meanings – a subjective symantics of professional consciousness in its development stage.

Future psychologists tend to have a positive self-perception, autosympathy, self-interest, low level of self-control, self-respect and self-confidence and a fear of negative evaluations. A general instability of positive self-attitude of students was noted.

Keywords: professional world image, self-perception, students.

Отримано: 23.01.2013 р.

УДК 159.922.7

Ю.В.Маєр

Психологічні особливості розвитку емпатії у підлітків – вихованців навчальних закладів закритого типу

У статті розкрито поняття емпатії як цілісного феномена, що пов'язує між собою свідому і підсвідому інстанції психіки, мета якого – «проникнення» у внутрішній світ іншої людини. Проаналізовано підходи вітчизняних та зарубіжних дослідників щодо розуміння поняття емпатії, особливо у підлітків, в різний період розвитку психологічної науки. Висвітлено два основних напрямки у дослідженнях проблеми емпатії: когнітивний та емотивний. Представлено результати порівняльного аналізу особливостей емпатії у підлітків-представників різних умов та форм соціалізації: тих, які виховуються в сім'ях, перебувають в дитячих будинках, притулках та інтернатах.

Ключові слова: емпатія, емпатійні почуття, соціалізація, заклади закритого типу.

В статье раскрыто понятие эмпатии как целостного феномена, который связывает между собой сознательную и подсознательную инстанции психики, цель которого – «проникновение» во внутренний